

УДК 332.1

© Носовська О.Б.¹, Макаренко М.В.²**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

У статті досліджені проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України, виявлені їхні особливості. У результаті проведеного аналізу були визначені завдання, рішення яких дозволить згладити неоднорідність регіонів України.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, економічний потенціал регіону, природничо-ресурсний потенціал регіону.

Носовская О.Б., Макаренко М.В. Особенности социально-экономического развития регионов Украины. В статье исследованы проблемы социально-экономического развития регионов Украины, выявлены их особенности. В результате проведенного анализа были определены задачи, решение которых позволит сгладить неоднородность регионов Украины.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, экономический потенциал региона, природно-ресурсный потенциал региона.

O.B. Nosovska, M.V. Makarenko. Features of social and economic development of regions of Ukraine. The problems of social and economic development of regions of Ukraine are investigated, their features are revealed in the article. As a result of the analysis performed the problems, the decision of which will allow to smooth heterogeneity of regions of Ukraine have been defined.

Keywords: social and economic development, economic potential of region, natural –resources potential of region.

Постановка проблеми. У сучасних умовах однією із ключових проблем є наявність серйозних диспропорцій соціально - економічного розвитку регіонів. Виникає завдання розробки стратегій регіональної конкурентоспроможності, спрямованих на комплексне рішення завдань регіонального розвитку, підвищення рівня національної.

Належне регулювання процесів економічного та соціального розвитку держави неможливе без урахування регіональних аспектів та територіальних особливостей реалізації державної політики в різних сферах життєдіяльності, адже таке врахування дозволяє визначити сильні та слабкі сторони функціонування регіональних економічних систем, сприятливі й загрозливі тенденції в цій сфері. Кожна область може робити вагомий внесок в економіку країни за рахунок сукупного продукту і національного доходу, що виробляється на її території та забезпечувати необхідний рівень життя населення в цьому регіоні. Области України відрізняються за рівнем виробництва і національного доходу на душу населення. Між регіонами завжди були і будуть певні відмінності у рівнях соціально-економічного розвитку внаслідок дії об'єктивних чинників (відмінності у природних умовах і ресурсах, чисельності населення, трудових ресурсах, розселенні, історичному розвитку економіки регіонів).

Зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів можливе лише за умови поглиблення ефективної спеціалізації за раціонального використання місцевих

¹ канд. техн. наук, доцент, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» м. Маріуполь

² д-р екон. наук, доцент, ДВНЗ «Азовський морський інститут», м. Маріуполь

умов і ресурсів. Тому треба враховувати специфіку кожного регіону на основі зглибленого економічного аналізу його можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-економічного розвитку України та її регіонів досліджуються науковими установами держави та провідними вченими: М.І. Долішнім, В. Дорофійенко, В.І. Павловим, Л.Л. Тарангул, І.О. Горленко, О.П. Кириленко, В.С. Кравченком, І.О. Луніною, Д.М. Стеченком, М. Чумаченко. Але велике практичне значення зменшення неоднородності соціально-економічного розвитку регіонів, потребує подальших досліджень в цій галузі.

Головною метою статті є дослідження проблем та особливостей соціально-економічного розвитку регіонів України та зокрема Донецької області, що мають враховуватися для подолання неоднорідності соціально-економічного їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. При вивченні особливостей регіональних економік важливо пам'ятати, що умовою успішної діяльності в регіоні є адекватне визначення позицій території в системі державного управління й господарської діяльності, а також формулювання її конкретних переваг. Постійна конкурентна боротьба між регіонами за ресурси (наприклад, бюджетні кошти, інвестиційні вливання, людський ресурс і т. д.) - це невід'ємна частина здорового функціонування регіональних економік. Таким чином, розгляд ресурсного потенціалу українських територій має методологічне значення при визначенні стартових можливостей розвитку, а також для виявлення особливостей державної регіональної політики.

Україна має значний природно-ресурсний потенціал і сприятливі природно-кліматичні умови для проживання й ведення господарської діяльності на всій території. Основними складовими її ресурсного потенціалу є земельні, мінерально-сировинні й рекреаційні ресурси. При цьому економічне значення водних, лісових і інших ресурсів також досить велике. На сьогоднішній день, промисловістю освоєно 40-75% розвіданих запасів основних видів корисних копалин: запаси залізних руд становлять більше 18% загальносвітових запасів цих мінералів, марганцевих - більше 43%.

Найбільш забезпеченими природними ресурсами регіонами є Донбас і Придніпров'я в складі Дніпропетровської, Донецької, Луганської й Запорізької областей. На цих територіях зосереджені значні запаси мінеральних ресурсів, що визначає особливості економічної діяльності (зокрема - розвитку промисловості). Так, наприклад, Донецька область - це основний постачальник металу, палива, продукції машинобудування й хімічної промисловості; при цьому в галузевій структурі промислового виробництва найбільшу питому вагу має чорна металургія (53%), а на паливно-енергетичний комплекс доводиться майже 25% доходів економіки. Проте, екологічна ситуація в східних регіонах досить складна. Це породжує чимало проблем для місцевої влади, які змушені балансувати між інтересами бізнесу в особі власників більших підприємств і вимогами населення.

Динаміку соціально-економічного розвитку регіонів України умовно можна поділити на два періоди, кожний з яких відрізняється особливими факторами, тенденціями й ключовими проблемами. Перший - період тривалої соціально-економічної кризи (1991-2000 р.), другий - період економічного росту (з 2001 до теперішнього часу) [1].

Період соціально-економічної кризи (1991-2000 р.), що став слідством глибинних трансформацій не тільки в політичному житті України, але й зміни ресурсної й процедурної бази економіки, виявився в цілому ряді негативних тенденцій. Важливе падіння валового внутрішнього продукту при загальному скороченні обсягів товарної продукції й послуг, інформаційні процеси, які деформували систему грошово-кредитного обігу. Проявами кризи стали скорочення випуску продукції кінцевого споживання (машинобудування, легкої, харчової, деревообробної промисловості), збільшення обсягів негрошових (бартерних) розрахунків економічних агентів між собою й з бюджетом (в

1998 р. у половині регіонів негрошові розрахунки підприємств перевищували 40%), спад економічного обміну між регіонами, зниження конкурентоспроможності регіонів на зовнішніх ринках. Крім того, нерівномірність розгортання кризових явищ за межами областей і на їхній території заклали фундамент для подальшого поглиблення диспропорцій в економічному розвитку регіонів. Відповідно, на початку ХХІ-го сторіччя більш конкурентоспроможними виявилися економіки тих регіонів, яким удалося зберегти інфраструктуру промислового комплексу. За таких умов, вихід з масштабної й багатомірної кризи був можливий за рахунок системних реформ на рівні державної політики [1].

Позитивна економічна динаміка в регіонах України (період економічного росту з 2001р.) намітилася в руслі макроекономічних тенденцій. Основою позитивного зрушення став ріст обсягів промислового виробництва. Структура економіки 14-ти регіонів України обумовлена домінуванням промислової сфери. Найбільш розвиненими щодо цього є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Полтавські, Харківська області й місто Київ - на них доводиться понад 60% національного промислового виробництва. При цьому питома вага Волинських, Закарпатських Кіровоградських, Тернопільських, Херсонських, Чернівецької областей і міста Севастополь становить менше 1% від загального промислового виробництва по країні. Проте, тенденції в розвитку економіки областей в 2003 р. продемонстрували нарощення обсягів промислового виробництва у всіх регіонах України. Крім того, показники темпів приросту промисловості вище середніх українських мали місце в традиційно не промислово орієнтованих областях - Житомирській, Закарпатській, Ровенській, Тернопільській, Черкаській, Чернівецькій. За таких умов, намітилася тенденція до скорочення регіональної диспропорції за критерієм виробництва промислової продукції на одну людину.

У цей час в Україні відбувається територіальний перерозподіл економічного потенціалу. Так, наприклад, за результатами 2001-2002 р., в 6-ти регіонах (Донецькому, Дніпропетровському, Луганському, Запорізькому, Харківському і місті Києві) було зосереджено 48,4% основних засобів країни, 52,2% виробництва валової доданої вартості, 62,5% виробництва промислової продукції, 48,5% обсягу інвестицій в основний капітал.

Інша помітна тенденція - концентрація основної економічної потужності в обласних центрах або обмеженій кількості міст (зокрема, це можна відстежити на підставі аналізу таких показників як розподіл іноземних інвестицій у межах регіону й кількість малих підприємств в обласних центрах і інших містах регіонів). Така ситуація дає можливість говорити про незбалансованість територіальної організації регіональної економіки, що приводить до виникнення депресивних і повністю залежних від обласних центрів територій у межах області [1, 2].

Наступні проблеми пов'язані з відсутністю змін структури промислового комплексу регіонів. У більшості з них вирішальне значення грають одна-дві сфери. Так, наприклад, для Дніпропетровської, Запорізької й Донецької областей домінуючими галузями є металургія й обробка металу, для Закарпатської й Сумської - машинобудування, для Луганської й Полтавської - виробництво продуктів нафтопереробки і ядерного палива, для Івано-Франківської, Миколаївської, Ровенської - виробництво й розподіл електроенергії, газу, води. Часто області промисловості, які домінують у регіоні, є сировинними або виробляють проміжну й низкотехнологічну продукцію.

Це спричиняє невисоку конкурентоспроможність деяких регіонів на міжнародних ринках (наприклад, станом на 2001 р. питома вага 10-ти регіонів у загальноукраїнському експорті не перевищувала 1%).

Аналізуючи проблему відсутності перетворень у структурі виробництва, варто підкреслити, що нарощування випуску продукції сировинних і напівсировинних облас-

тей без збільшення випуску продукції кінцевого споживання не можна оцінювати як позитивне, особливо в довгостроковій перспективі. У цьому контексті прикладом може служити Запорізька область, що за обсягами випуску промислової продукції в 2000 р. досягла показників 1990 р., однак без істотних змін у структурі виробництва, а, отже, - без поліпшення соціально-економічної ситуації в регіоні.

Наступною проблемою є сумнівний позитивний вплив на подолання соціально-економічних диспропорцій інституціональних перетворень, які відбуваються в регіонах. Основна маса приватних підприємств на сьогодні зосереджена в 5-ти регіонах: м. Києві, Донецькій, Дніпропетровській, Харківській і Львівській областях. Проте, питома вага малих підприємств в обсягах виробництва продукції в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій і Луганській областях є найменша за Україною, що можна пояснити потужністю загального економічного потенціалу цих регіонів.

Таким чином, така ситуація дозволяє говорити про істотну незбалансованість і неоднорідність регіональних економік.

У контексті проблеми малого підприємництва в регіонах варто згадати про диспропорції у розвитку інфраструктури його підтримки. Насамперед, це стосується об'єктів інформаційно-консультативної сфери (бізнес-центрів і бізнес-інкубаторів). Недостатній обсяг відповідних послуг, а також відсутність координації й упорядкування функцій різних об'єктів інфраструктури з боку органів місцевої влади перешкоджають формуванню сприятливого підприємницького середовища в регіонах [3, 4].

По-четверте, дотепер актуальною залишається диференціація регіонів за показниками експорту й імпорту. Станом на 2007 р. питома вага Волинських, Житомирських, Кіровоградських, Ровенських, Тернопільських, Херсонських, Хмельницьких, Чернівецьких, Чернігівської областей і м. Севастополь не перевищувала 1% у загальному експорті й імпорті. При цьому, вага трьох регіонів (Донецької, Дніпропетровської й Запорізької областей) становила 44,6% [5].

Окремого розгляду потребує проблема регіональної асиметрії за обсягами інвестицій в економіку регіонів України. Традиційно лідером за цим показником є м. Київ.

Друге місце займає Донецька область. Однак нестабільність інвестиційних потоків, а також значний розрив між регіонами, у які вкладають більше чи найменше, свідчать про низьку інвестиційну привабливість більшості територій.

У результаті оцінки соціально-економічного потенціалу регіонів, автором Тараненко І.В. була складена таблиця рейтингових оцінок соціально-економічного потенціалу регіонів України [6].

За значенням рейтингового показника соціально-економічного потенціалу, регіони України можна умовно розділити на три групи [6].

У першу групу ввійшли регіони з високим рівнем соціально-економічного потенціалу, для яких значення рейтингового показника становить 2,0000 і більше.

Другу групу становлять регіони із середнім рівнем соціально-економічного потенціалу. Критерієм віднесення регіонів до другої групи є значення рейтингового показника в діапазоні від 0,2000 до 1,9999. У цій групі виділимо дві підгрупи:

- регіони з рівнем соціально-економічного потенціалу незначно вище за середнє й значення рейтингового показника від 0,5000 до 1,9999;

- регіони з рівнем соціально-економічного потенціалу незначно нижче середнього й значенням рейтингового показника від 0,2000 до 0,4999.

Третю групу становлять регіони з низьким рівнем соціально-економічного потенціалу й значенням рейтингового показника від 0,0001 до 0,1999.

Розподіл регіонів за групами наведено в табл. 1 [7].

У 2008 р. динаміка показників соціально-економічного розвитку регіонів формувалася в умовах першої хвилі кризи, симптоми якої з'явилися в липні - вересні. Вплив

кризи торкнувся, у першу чергу, області з розвинутою промисловістю. Темпи росту ВРП для регіонів - лідерів 2007 року скоротилися: для Донецької області - з 108,0% до 97,3%, для Запорізької області - з 111,3% до 101,2%, для Полтавської області - з 109,8% до 94,3% у порівнянні з попереднім роком [5, 7].

Таблиця 1

Розподіл регіонів за рівнем соціально - економічного потенціалу, 2005-2010 р.

Групи регіонів за рівнем соціально-економічного потенціалу	Значення рейтингового показника	Регіони, що входять до складу груп, 2005-2009 рр.	Регіони, що входять до складу груп, 2010 р.
Регіони з високим рівнем соціально – економічного потенціалу	2,0000 і більше	Донецька обл., м. Київ, Дніпропетровської, Запорізької, Полтавської, Луганська області	г. Київ, Миколаївська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Луганська. Донецька області
Регіони із середнім рівнем соціально – економічного потенціалу	0,2000 - 1,9999	АР Крим, Закарпатська, Житомирська, Миколаївська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, Івано-Франківська, Київської, Львівської, Хмельницька області	Херсонська, Одеська, Черкаська, Полтавська, Сумська, Закарпатська, Чернігівська, Житомирська, Запорізька, Ровенська, Вінницька, Чернівецька, Київська, Хмельницька, Харківська, Тернопільська області
у тому числі:			
Регіони з рівнем соціально – економічного потенціалу незначно вище за середнє	0,5000 - 1,9999	АР Крим, Закарпатської, Житомирської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Черкаської, Чернівецької, Чернігівська області	Херсонської, Одеської, Черкаської, Полтавської, Сумської, Закарпатська області
Регіони з рівнем соціально – економічного потенціалу незначно нижче середнього	0,2000 - 0,4999	Івано-Франківська, Київська, Львівська, Хмельницька.	Чернігівської, Житомирської, Запорізької, Ровенської, Вінницької, Чернівецької, Київської, Хмельницької, Харківської, Тернопільська області
Регіони з низьким рівнем соціально – економічного потенціалу	0,0001 - 0,1999	Одеська обл., Херсонська обл., Тернопільська обл., Ровенська обл., Кіровоградська обл., Волинська обл., Вінницька обл.	Івано-Франківська, Львівська, АР Крим, Волинська області

У першому півріччі 2009 р. під впливом економічної кризи тенденція до скорочення соціально-економічного потенціалу регіонів з розвинутою промисловістю значно підсилилася. Криза найбільшою мірою торкнула Дніпропетровську, Луганську, Донецьку, Запорізьку області.

Подібну ситуацію спостерігаємо й по інших регіонах. Найбільше постраждали від кризи області з переважною часткою промисловості в структурі економіки, що обумовило їхні низькі позиції в рейтингу.

Проведене дослідження дозволило визначити окремі аспекти залежності конкурентоспроможності України і її регіонів від циклічних процесів в економіці.

Отже, вплив кризи найбільшою мірою проявився на соціально-економічному потенціалі регіонів з розвинутою промисловістю. Це спричинило більшу амплітуду циклічних коливань рівня соціально-економічного потенціалу для регіонів з високим рівнем соціально-економічного потенціалу, і меншу амплітуду для регіонів з низьким рівнем соціально-економічного потенціалу.

Висновки

Регіональна економіка України функціонує з обліком як об'єктивних факторів природного характеру, так і певної політики держави й регіональної влади. Серед умов, що визначають економічний розвиток територій варто звернути увагу на такі параметри:

Особливості регіональної економіки України заснованої на істотних розходженнях у структурі, потужності й потенціалі різних територій. Отже, ті або інші області мають потребу в різних підходах до вибору моделей соціально-економічного розвитку. Це підвищує роль державної регіональної політики, оскільки лише збалансований і контекстуальний підхід може нівелювати негативні впливи структурних відмінностей економік регіонів.

Проблемою територіальної організації регіональної економіки є її незбалансованість, що стає причиною виникнення депресивних і повністю залежних від обласних центрів територій у межах регіону.

Галузева спеціалізація регіональної економіки досить однобічна. По-перше, області здебільшого орієнтуються на окремі види економічної діяльності. По-друге, у регіонах з розвинутою промисловістю істотно страждає розвиток соціальної сфери, що негативно впливає на рівень життя населення.

Узагальнюючи аналіз особливостей динаміки регіонального соціально-економічного розвитку, бачимо, що до ключових факторів, які поглиблюють регіональні диспропорції в процесі реформування економіки регіонів можна віднести:

неоднорідну адаптованість регіонів з різною структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції;

галузевий принцип управління економіки, що спричиняє стимулювання лише базових областей, що мають високий ступінь територіальної локалізації: недостатньо інтенсивне співробітництво між різними регіонами;

ослаблення ролі держави щодо регулювання регіонального економічного розвитку й вирівнювання диспропорцій у темпах і напрямках;

несиметричність впливу держави через існуючі механізми на розвиток різних регіонів;

реформування системи державного управління шляхом децентралізації без створення належної нормативно-правової бази для цього процесу, що нівелювало б вплив протистояння центральної й регіональної влади на розвиток регіональних економік;

незбалансованість механізму бюджетного регулювання, що часто функціонує на основі двосторонніх домовленостей між регіонами й центром.

Загальною тенденцією є ріст обсягів інвестицій в економіку регіонів, однак основний їхній обсяг зосереджений в обласних центрах, а депресивні райони страждають від нерівномірного розподілу отриманих коштів. Крім того, має місце галузевий дисбаланс у розподілі інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Сухарев О.С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. Кн. II / О.С. Сухарев. - М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 804 с.
2. Стратегия экономического и социального развития Украины (2004-2015 годы) «По пути европейской интеграции» / Авт. кол. А.С. Гальчинский, В.М. Геец и др. Нац. Ин-т стратег. исследований. Ин-т экон. прогнозирования НАН Украины, М-во экономики Украины.: К: ИВЦ Госкомстата Украины, 2004. - 416 с.
3. Беленький П.Ю. Исследование проблем конкурентоспособности / П.Ю. Беленький // Вестник НАН Украины. - 2007. - №5. - С. 9-18.
4. Официальный интернет-портал Государственного комитета статистики Украины // [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Серебрякова Л.А. Роль стратегического планирования в новой концепции региональной политики / Л.А. Серебрякова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». - 2007, №5. – С. 28-35.
6. Global Competitiveness Report 2009-2010 / World Economic Forum, Geneva. 2009. - 492 p.
7. Тараненко И.В. Оценка социально-экономического потенциала регионов как основа формирования стратегии конкурентоспособности национальной экономики // [Электронный ресурс] Режим доступа: [hse.ru > data/2010/04/02/1218417903](http://hse.ru/data/2010/04/02/1218417903).

Bibliography:

1. O.S. Sukharev. Institutional theory and economic policy: On the new theory of transitional mechanism in macro-economics Vol.2 / O.S. Sukharev. – М.: “Economics publishing house” PSC, 2007. – 804 p. (Rus.)
2. The strategy of social and economic development of Ukraine (for the period 2004-2015) / The authors: A.S. Galchinskiy, V.M. Geets et al. National institute of strategic research. The institute of economic forecasting of NAS of Ukraine. Ministry of economy of Ukraine : К.: Computation centre of State committee of Ukraine, 2004. – 416 p. (Rus.)
3. P.Y. Belenkiy. Investigation of the problem of competitiveness / P.Y. Belenkiy // The Bulletin of National Academy of Science of Ukraine. – 2007. – №5. – P. 9-18. (Rus.)
4. The official Internet site of the Statistics Committee of Ukraine /Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. L.A. Serebryakova. The role of strategic planning in the new concept of regional policy / L.A. Serebryakova // The volume of scientific works of North Caucasian University “Economics series”. – 2007. – №5. – P. 28-35. (Rus.)
6. Global Competitiveness Report 2009-2010 / World Economic Forum. Geneva. 2009. – 492 p.
7. I.V. Taranenko. Evaluation of social-economic regions potential as the basis of formation of competitiveness of national economy // Internet resource/The access mode: [hse.ru. data 2010/04/02/1218417903](http://hse.ru/data/2010/04/02/1218417903). (Rus.)

Рецензент: В.М. Гончаров
д-р екон. наук, проф., ДВНЗ «ЛНАУ»

Стаття надійшла 21.11.2013